

Joanna Elżbieta Potaczek
Uniwersytet Rzeszowski

Spółeczność żydowska w Bieszczadach w latach 1918-1939 i jej losy podczas II wojny światowej

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Przystępując do analizy życia społeczności żydowskiej w Bieszczadach, założeniem autorki stało się ukazanie specyfiki społecznej, gospodarczej, politycznej, kulturalno-edukacyjnej i religijnej tej ludności. Rozprawa jest również próbą odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób specyfika wielokulturowego i zarazem prowincjonalnego środowiska Bieszczadów oddziaływała na dynamikę i charakter procesu integrowania się zamieszkujących tam Żydów na powyższych płaszczyznach aktywności.

Ponadto założeniem autorki było ukazanie różnych form aktywności żyjącej tam ludności żydowskiej, przez pryzmat konkretnych osób, wykonujących określone profesje, pełniących różne role w organizacjach społecznych. Przyjęcie takiej formy pracy, miało za zadanie uwypuklić lokalność zawartych w niej analiz oraz sprawić, że będą one istotne dla żyjącego tam obecnie społeczeństwa celem przybliżenia mu historii ich dawnych sąsiadów Żydów.

Rezultaty badań zawarte w niniejszej rozprawie objęły okres od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. do końca dwudziestolecia międzywojennego. Natomiast ostatni rozdział pracy zawiera analizę losów bieszczadzkiej ludności żydowskiej podczas II wojny światowej. Przyjmując jako ramy chronologiczne powyższy okres, kierowano się powszechnie stosowaną periodyzacją w odniesieniu do dziejów Polski. Jest to również uzasadnione, jeśli uwzględni się charakter procesów poddanych analizie, właściwych dla tego okresu. W pracy w niektórych miejscach w celu pełniejszego ujęcia analizowanych zjawisk, sięgnięto do ich genezy w okresie autonomii Galicji.

Zakres terytorialny niniejszej pracy, ze względu na chęć przeprowadzenia szczegółowych analiz poszczególnych zagadnień i dostępności bazy źródłowej objął teren Bieszczadów, znajdujący się obecnie w obrębie państwa polskiego. Jest to terytorium od południa, wschodu i północy rozciągnięte wedle granic międzywojennego powiatu leskiego, natomiast od zachodu obejmujące część byłego powiatu sanockiego i rozgraniczone przełęczą Łupkowską.

Praca pod względem rzeczowym przedstawia zasadnicze problemy aktywności ludności żydowskiej, charakteryzującej się dużą specyfiką w porównaniu z innymi grupami narodowościowymi. Pierwszy jej rozdział ukazuje kształtowanie się zaludnienia i rozmieszczenie terytorialne Żydów oraz ich aktywność gospodarczą i społeczną. Aktywność ta poddana została analizie pod kątem udziału ludności żydowskiej w rolnictwie, przemyśle, rzemiośle i handlu, organizacjach społeczno-gospodarczych i zawodowych oraz w rozwoju spółdzielczości. Kolejny, drugi rozdział analizuje udział Żydów w życiu politycznym z wyszczególnieniem przynależności i działalności w żydowskich organizacjach ortodoksyjnych, syjonistycznych i socjalistycznych oraz udział w wyborach samorządowych, jak również działalność w radach miast i gmin. Jedno z zagadnień dotyczy udziału ludności żydowskiej w szkolnictwie religijnym i świeckim. W rozdziale tym znalazły również miejsce rozważania dotyczące życia kulturalnego, oświatowego i sportowego.

W trzecim rozdziale ujęta została problematyka dotycząca funkcjonowania na badanym terenie żydowskich gmin wyznaniowych, głównie w oparciu o ich prawne podstawy i strukturę, sytuację ekonomiczną, działalność osób zatrudnionych w gminach, rywalizację o kierownictwo w gminach, która przejawiała się przeważnie w czasie wyborów rabinów i wyborów do rad gmin. Analizie zostały poddane również podstawowe sfery działalności gminnej, jakimi była religia i dobroczynność. W kwestii religii przeanalizowane zostały obszary dotyczące funkcjonowania synagog, domów modlitwy, łaźni rytualnych oraz uboju rytualnego. Zaś w kwestii dobroczynności i opieki społecznej zarysowano ogólny obraz problemów związanych z ubóstwem oraz udziałem ludności żydowskiej w niesieniu pomocy, głównie poprzez zakładanie i działalność towarzystw dobroczynnych.

Założeniem niniejszej pracy było również zbadanie losów Żydów bieszczadzkich podczas II wojny światowej. Problematyka ta została przeanalizowana w czwartym rozdziale, głównie na podstawie ogólnej sytuacji Żydów bieszczadzkich na początku II wojny światowej, włączając w nią kwestię wypędzeń tej ludności do radzieckiej strefy okupacyjnej, poprzez terror, represje na Żydach i pierwsze mordy, aż do masowej ich eksterminacji, ze szczególnym uwzględnieniem obozu pracy w Zaslaviu. Celem pracy nie było szczegółowe ujęcie wojennej egzystencji ludności żydowskiej na badanym terenie, tak jak w przypadku dwudziestolecia międzywojennego, lecz przedstawienie najważniejszych jego aspektów, gdyż problematyka ta wymaga całościowego, szerszego ujęcia. Napisanie tego rozdziału uznano jednak za ważny element całościowych rozważań, które ukazały zakończenie wielowiekowej egzystencji Żydów na badanym terytorium.

Analiza przedstawionych w niniejszej pracy zagadnień skłania do sformułowania naczelnej tezy, że mimo postępującego w okresie międzywojennym regresu gospodarczego, uwidaczniającego się ubożeniem ludności żydowskiej, Żydzi charakteryzowali się dużą aktywnością społeczno-gospodarczą. Wyrazem tego były liczne konstituujące tę aktywność formy, szczególnie w postaci funkcjonowania wielu różnych organizacji. Na tle ogółu społeczności żydowskiej województwa lwowskiego, Żydzi bieszczadzcy posiadali szereg odróżniających cech odnoszących się do struktury demograficznej, aktywności zawodowej i społecznej, a także charakteru tworzonych organizacji gospodarczych, politycznych, społecznych i kulturalno-oświatowych. Wynikało to z lokalnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych oraz specyfiki etnicznie urozmaiconego terenu, gdzie Żydzi byli trzecią co do liczebności ludnością po Ukraińcach i Polakach, jednak w porównaniu do nich najbardziej aktywną społecznie, gospodarczo i kulturowo.

Dzieje społeczności żydowskiej w Bieszczadach i jej wypracowany tam dorobek intelektualny i gospodarczy stanowią integralne elementy również polskiej i ukraińskiej historii oraz kultury, uzupełniając swoim niepowtarzalnym kolorytem wspólną przeszłość tych narodów na ziemi, z której egzystencja Żydów została definitywnie wyparta.